

УДК 163.41'373:305

ГЕНДЕРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ У ЛЕКСИЦІ СЕРБСЬКОЇ МОВИ

Дарія Гамулець

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Наприкінці ХХ ст. важливі філософські питання почали розглядатися у гендерному вимірі. Це знайшло своє відображення у гендерних дослідженнях, які стали поширеними у багатьох країнах світу. У статті йдеться про виявлення та аналіз гендерних стереотипів у лексичних одиницях сербської мови. Предметом дослідження є мікроконцепт “внутрішні характеристики” людини, властивий концептуальним категоріям чоловік та жінка. Серед методів дослідження було застосовано описовий та соціолінгвістичний методи.

Ключові слова: гендер, лексема, мовна картина, мікроконцепт, стереотип, маскулінне, фемінінне, внутрішні характеристики людини.

Останніми роками в Україні актуальними стали гендерні дослідження, появу яких пов’язують зі зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії та загальної тенденції сучасного антропоцентризму.

Незважаючи на те, що в основі поняття гендеру лежать невербальні, екстралінгвальні категорії, його зміст може бути розкрито за допомогою лінгвогуманітарних знань. Сьогодні гендер є об’єктом дослідження соціолінгвістики, психолінгвістики, феміністської лінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики.

Актуальність обраної теми зумовлена значною роллю лексики, як основи всього мовлення, а також тим, що стереотипні уявлення про чоловіче і жіноче, фемінінне і маскулінне та їхні гендерні ролі відрізняються в різних культурах. З огляду на це, сучасні дослідники наголошують на необхідності вивчення не тільки вербальної поведінки чоловіків і жінок, але й самої системи мови на предмет специфіки відображення в ній фемінінності і маскулінності.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвокультурологів та гендерологів спрямовані на виявлення та аналіз гендерного концептуального змісту на матеріалі як західноєвропейських (праці О. Бессонової, А. Кириліної, А. Мартинюк, О. Бондаренко, Н. Соколової тощо), так і слов’янських мов (В. Телія, А. Кириліна, А. Архангельська, О. Чибишева). Зазначимо, що більшу частину таких досліджень виконано на матеріалі західноєвропейських мов, що свідчить про недостатню увагу до слов’янських мов у гендерному аспекті. Враховуючи цю прогалину, гендерні дослідження на матеріалі сербської мови, реконструкція уявлень та стереотипів сербського етносу щодо статевої дихотомії залишаються актуальними. Варто також зауважити, що дослідження фразеології та лексики у гендерному висвітленні, ще тільки починає утверджуватися в українській лінгвістиці.

Метою цієї статті є виявлення гендерних стереотипів на матеріалі лексики сербської мови, а саме аналіз лексики на рівні мікроконцепту «внутрішні характеристики» людини. Це зумовлює розв'язання певних завдань серед яких: виділити та проаналізувати базові поняття дослідження: гендер, стереотип, мовна, концептуальна та гендерна картини світу гендерна роль тощо; охарактеризувати лексику сербської мови у гендерному аспекті; виявити «внутрішні характеристики», властиві для концептуальних категорій чоловік – жінка; з'ясувати, чи сербська мова (зважаючи на її культурні особливості) є маскуліноцентричною чи фемініноцентричною. Серед методів дослідження було застосовано описовий метод та соціолінгвістичний.

Гендер (за визначенням А. Кириліної) – це соціальна стать на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерний чинник, який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією із суттєвих характеристик особистості і протягом усього життя впливає на усвідомлення нею своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму [1].

Категорію gender було впроваджено у науковий понятійний апарат наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. і використовувалася ця категорія спочатку в історії, історіографії, соціології та психології, а лише згодом була сприйнята лінгвістикою, оскільки виявилася корисною категорією прагматики і антропологічного опису мови в цілому. Цей прорив відбувся завдяки так званому Новому жіночому рухові у США та Німеччині, внаслідок чого у мовознавстві виник своєрідний напрям, який отримав назву феміністичної лінгвістики (ФЛ), або феміністської критики мови. Провідною в цій галузі стала праця Р. Лакоффа «Мова і місце жінки», яка демонструвала андроцентричність мови і неповноцінність образу жінки в картині світу, яка відтворюється в мові [2].

Значне поширення досліджень мовних картин світу та виділення їх у окрему галузь лінгвістики припадає на 80-90 рр. ХХ століття. Зокрема, О. Селіванова підкреслює надзвичайну актуальність в Україні «вивчення різних фрагментів національно-мовної картини світу з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних фонових знань, традицій, обрядів, вірувань, міфології та ін.» [3, с. 84].

На відміну від поняття «стать» як сукупності анатомо-біологічних особливостей, поняття гендера було введено в соціологічні дослідження для позначення соціокультурного конструкта, який суспільство «надбудовує» над фізіологічною реальністю. Поняття гендера позначає не тільки процес продукування суспільством розбіжностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоціональних характеристиках, а й сам результат – соціальний конструкт гендера. Конструювання гендерних відмінностей відбувається через певну систему соціалізації (яка виховує різні навички і психологічні якості у дівчаток та хлопчиків), розподіл праці між чоловіками і жінками і прийняті у суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно відрізняються в різних суспільствах. У цьому сенсі бути чоловіком чи жінкою зовсім не означає мати певні природні якості; це означає підкорятися передбаченим суспільством стандартам (наприклад, носити спідницю, якщо ти шотландець, або штанці – якщо ти узбечка) [5].

Поштовх до появи такого терміну дали етнографи, які, вивчаючи первісні культури острівних народів, відкрили у ХХ ст. племена, де ролі чоловіків і жінок були абсолютно

несхожими на звичні для тогочасної європейської культури: жінки там були сильними, добували їжу, приймали суспільно важливі рішення, а чоловіки – піклувалися про дітей і старих, оберігали домашнє вогнище. Це дало причину замислитися: чи дійсно стать визначає життєву стратегію з моменту народження? [6, с. 4–5].

У працях Д. Мальца, Р. Боркер і Д. Таннен принцип міжкультурної комунікації поширений на гендерні відносини. У цьому випадку в центрі уваги перебували процеси соціалізації. Соціалізація індивіда розглядалася як присвоєння йому певної субкультури, якій властиві особливі мовні практики, різні в чоловічому й жіночому середовищі. У дитячому й підлітковому віці люди обертаються переважно в одностатевих групах, утворюючи субкультури і засвоюючи властивий їм мовний етикет, що, на погляд прихильників гіпотези, у дорослому віці веде до непорозуміння і мовних конфліктів, які прирівнюються до міжкультурних [7].

Чоловічі та жіночі гендерні ролі можуть бути неоднаковими у різних суспільствах, але зазвичай те, що стосується чоловічого, маркується як позитивне, головне і домінуюче; а те, що вважається жіночим, визнається негативним, вторинним і підлеглим. Таким чином, можемо говорити про певну особливість гендерних ролей, яка виражається у схваленні чоловічого та осуді жіночого.

Трактування світу крізь призму чоловічої чи жіночої точки зору становить гендерні ознаки мовної картини світу. У ній проявляються особливості суспільної позиції, особливі, специфічні ознаки мовної поведінки чоловіків чи жінок.

Під мовною картиною світу розуміємо комплекс концептів (саме вони формують картину дійсності), які мовець щомиті активізовує у будь-якій мовній ситуації. Тому дослідження гендерного аспекту мовної картини світу слід базувати на розподілі концептуалізації, враховуючи при цьому аспект соціальної статі. Суспільство маркує, надає психологічні, соціальні характеристики чоловікові та жінці. Моделі поведінки, галузі трудової зайнятості і власне самі визначені гендерні ролі, яких має дотримуватися кожна людина залежно від своєї статі. Відмінності ґрунтуються на особливостях цивілізацій (зумовлені патріархатом, тощо) або ж є суто національними, які сформувалися протягом розвитку етносів.

Гендерна картина світу є, на нашу думку, не тільки невід'ємною складовою концептуальної картини світу; вона є комплексним духовним утворенням, квінтесенцією світогляду людини, що сформувався під впливом її уявлень про фемінінне та маскуліне.

Маючи на увазі аспект формування мовної та концептуальної картин світу на підґрунті статевої диференціації та їх взаємовпливу, визначаємо гендерну картину світу як таку, що відбиває світосприйняття соціуму у руслі опозиції “фемінінне/маскуліне”. Гендерна картина світу створюється та зазнає змін через гендерні стереотипи – сформовані під впливом когнітивної діяльності та соціально-культурного досвіду людини, стійкі уявлення про лінгвістичні категорії, закріплені в поняттях чоловік чи жінка.

Позбутися стереотипів людям достатньо важко, тим більше гендерних стереотипів, тобто особливих образів поведінки чи рис характеру чоловіків та жінок. Вони є достатньо стійкими та проявляються в усіх сферах життя людини. Зокрема, йдеться про стереотип маскуліності-фемінінності, за яким чоловікам приписуються сила, витривалість, лідерство, а жінкам – залежність, підвищена емоційність. Існує також стереотип, що місце жінки – на кухні, тобто її соціальна роль – домогосподарка. У той

час чоловік буде кар'єру та забезпечує сім'ю. Сюди ж можна віднести стереотип щодо того, що жінки можуть виконувати працю лише обслуговуючого характеру, у той час як чоловіки повинні займатися керівні посади.

У нашому дослідженні буде використано концептуальну структуру, запропоновану у праці О. Чибишевої, яка акцентує увагу на найвагомійших характеристиках концепту жінка для носіїв російської мови та виділяє три мікрокомпоненти:

- Зовнішні характеристики людини;
- Внутрішні характеристики людини;
- Соціальні характеристики людини [8, с. 151].

На наш погляд ця структура є універсальною і її можна застосувати для характеристики концептів “чоловік” та “жінка” для сербського соціуму. Зазначені мікрокомпоненти мають певні структурні рівні: концептуальна ознака (найменша одиниця, засвідчує номінацію у структурі метафоричного значення), концептуальний аспект (одиниця, яка групує навколо себе концептуальні ознаки за тематичним принципом), концептуальний сегмент. Доцільно згадати про поняття мікроконцепта, який належить до складу великих одиниць структури концепту. Отже, у структурі концепту *жінка* та *чоловік* у цій статті розглянемо один із мікроконцептів – “Внутрішні характеристики”.

Що стосується рис характеру або загально притаманних рис, які приписуються чоловікам чи жінкам, то їх можна виділити достатньо велику кількість. Це пов'язане з рисами характеру чи поведінки і чоловіків (вони головно мужні, доблесні, справедливі, відповідальні за свої слова та вчинки тощо), і жінок (хороша господиня, працьовита, берегиня домашнього вогнища тощо). У даному дослідженні ми розглянемо іншу характеристику чоловіка, його номінацію як слабака (йдеться про фізичну слабкість та про духовну незрілість чи нерішучість). У сучасному суспільстві, коли жінки надто перебрали на себе права і обов'язки, чоловіки втрачають свої звичні позиції. Не можна твердити, що вони всі стають схожими на жінок, але якщо колись саме жінка могла собі дозволити бути нерішучою, вагатися, довго роздумувати у прийнятті рішень, то сьогодні часто так чинить саме чоловік.

У сербській мові на позначення слабкодухого, нерішучого, одне слово, “ніякого” чоловіка використовуються такі лексеми:

- *Слабић* – аналогом в українській мові є слово слабак. Йдеться про хлопця чи чоловіка, який не може сам прийняти рішення, відмовити у чомусь, коли до нього звертаються, взяти відповідальність на себе, якщо виникає відповідна ситуація.
- *Млитавац* – фізично слабкий чоловік, до того ж ще й нерішучий. У сербів – людина, потиск руки якої нагадує процес замішування тіста (*човек са којим руковање изгледа као мешање теста*).
- *Килавац* – надзвичайно слабкий, безхарактерний тип чоловіка. Над усіма попередніми негативними характеристиками у цього чоловіка однозначно переважає лінь. Саме через цю ознаку він потерпає найбільше. Такий чоловік міг би бути, як вважають у сербському соціумі, сильним як лев, але через лінь він не бажає демонструвати оточуючим свої сили та вміння.
- *Мекушац* – існує думка, що це тип ідеального чоловіка. Усе, що скаже його кохана жінка, він виконує залюбки. Друзі такого суб'єкта вбачають у цьо-

мо втрату його власного «я», твердять, що про себе він зазвичай не думає. Синонімами до цього слова є лексеми *шоња*, *папучар*.

- *Тетка* – чоловік жіночої подоби, статури чи поведінки.
- *Шмокљан* – позначає недолугого хлопця чи чоловіка, який не вміє поводитися у сучасному товаристві, дотримуючись надто традиційних суспільних ідей та цінностей. Він ні в чому не має успіху, а найгірше у нього справи з дівчатами або жінками. У сербському соціумі його вважають повним профаном.
- *Безвезњак* – безробітний чоловік, який став домогосподаркою в той час, коли дружина заробляє гроші на його утримання.
- *Шоња*, *папучар* – чоловік-підкаблучник, який повністю віддав головну роль у родині своїй дружині. Спосіб його життя – підкорятися їй, в усьому слухатися її порад, у гіршому випадку – ще й боятися її.

Цю негативну ознаку деяких сучасних чоловіків ми розглянули на низці прикладів, тепер звернемося до деяких негативних характеристик жінок. Жінка теж, крім того, що вона є берегинею, має спокійний, лагідний характер тощо, може мати і певні негативні риси. За увесь час роду людського жінок постійно звинувачують у надмірній балакучості, схильності до пліткування тощо. З огляду на це звернемо увагу саме на цей аспект її характеристики. Балакучість жінки у сербській мові представлено такими лексемами:

- *Брбљивица* – особа жіночої статі, яка говорить без упину, розповідає особливо яскраво та емоційно про щось чи когось. Така особа у сербському соціумі асоціюється з радіо.
- *Алапача* – особа жіночої статі, яка завжди заперечує. Хоча розуміє, що вона не має рації, всеодно доводить свою правоту. Це тип жінок, у яких рот ніколи не закривається. Вони є розповсюджувачами інформації в певному середовищі. Місце праці такої жінки – вітальня її сусідки. Вона із задоволенням іде на каву, проте нерado приймає гостей у себе. Тоді вона марно втрачає час, чим пропускає цікаві, а головне, важливі моменти із життя сусідів тощо. Такий жінці відомо про її оточення більше, ніж самі люди знають про себе.
- *Језичара (Језичавка)* – тип балакучої жінки/ дівчини, який трапляється всюди. У селах таку особу можна легко ідентифікувати, а отже, ідеальним місцем для її проживання стає велике місто. Це, на думку сербського соціуму, найгірший тип жінки, оскільки все, що вона знає повинна негайно розповісти. Історії, якими вона зазвичай ділиться, можуть модифікуватися додаванням для переконливості нових фактів.
- *Трачара* – особа, яка передає інформацію. У сербському соціумі існує два різновиди таких жінок: класична версія такої особи (чутки вона розповсюджує лише з дрібними модифікаціями) та режисерська версія (до реальних фактів додаються нові моменти, джерело яких, зазвичай, бразильські серіали тощо, що робить сюжет ще інтригуючішим).
- *Причалица* – антонім до *Ћуталица*, особа, яка з кожним видихом повітря видає довжелезний потік інформації (не обов'язково продуманої). Більшість таких дівчат/жінок вважається достатньо надокучливими.
- *Блебетуша* – особа жіночої статі, яка плете дурниці (безсміслиці), логічно непов'язані між собою факти.

- *Празнопричалица* – особа, яка видає беззмістовну, неважливу інформацію.
- *Лупача, лупеталька* – частина жіноцтва, яка поширює дезінформацію, маючи при цьому інтелігентний вигляд.

Розгляд значень наведених лексем із лексичного фонду сербської мови дає нам змогу виокремити певні гендерні стереотипи сербського соціуму, які засвідчують особливості його культури та ментальності. Вони вказують на певні марковані негативно універсальні та національно-культурні характеристики, притаманні чоловікам (маскулінному) та жінкам (фемінінному), а саме слабкість та слабкодухість чоловіків та надмірну балакучість жінок.

Поєднуючи у собі вербальний та невербальний зміст, лексика носіїв сербської лінгвокультури віддзеркалює прошарок певних концептів, відтворюючи мовну та концептуальну картини світу сербського етносу та їх окремі фрагменти. Стереотипізацію у нашій статті простежуємо на лексичному рівні мови.

На підставі дослідженого матеріалу, пов'язаного з внутрішніми характеристиками представників сербського соціуму, а саме на розглянутих вище двох стереотипно негативних рисах сербських чоловіків та жінок, маємо підстави твердити, що в сербській мові є достатня кількість лексичних одиниць для їх презентації, зокрема:

- ❖ Слабкодухий, нерішучий чоловік (знайдено і проаналізовано значення 14 лексем різкої негативної оцінки цієї якості сербського чоловіка, зокрема різке її висміювання (*млакоња, млитавац, килавац, шмокљан, безвезњак, папучар* тощо). Із цією негативною ознакою зазвичай ще пов'язані інші супутні негативні ознаки чоловіка.
- ❖ Балакуча жінка – (проаналізовано 23 лексеми, семантика яких найчастіше супроводжується жартівливим забарвленням, зрідка іронічним (*брбљивица, алапача, језичара, трачара, оговаратељица, крекетуша* тощо). Така характеристика є порівняно нейтральною, толерантною, хоча має певне зміщення у бік негативної оцінки (*причалица, чегрталька, лупача, торокуша* тощо).

Таким чином, жінка, яка у сербському соціумі зазвичай є об'єктом постійного прискіпливого аналізу і лексика стосовно поведінки жінок здебільшого містить негативні конотації, щодо своєї балакучості у досліджуваному середовищі викликає здебільшого поблажливу жартівливо-іронічну оцінку. Щоправда, кількість лексем, які номінують балакучу жінку є значною (23 одиниці). Достатньо велику кількість лексем у сербському соціумі використовують і для характеристики слабкодухого чоловіка (14 одиниць). Останні характеристики чоловіка є не стільки іронічними, скільки яскраво осудливими. Причину вбачаємо в тому, що сербські чоловіки протягом історії завжди відрізнялися своєю мужністю, войовничістю, рішучістю. Протилежні до цього якості: нерішучість, слабкість, піддатливість, підпорядкованість – не були притаманними сербському соціуму, і тому отримують такий різкий осуд з боку суспільства. І чоловіки, і жінки, звичайно, характеризуються достатньо негативно. Ці стереотипи настільки глибоко вкорінені, що і сьогодні є на часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кирилина А. В.* Гендерные аспекты языка и коммуникации / А. В. Кирилина. – М., 2000.

2. *Дмитрієва М. М.* Чи є чесна жінка чесною людиною / *М. М. Дмитрієва.* – Режим доступу : http://linguistics.kava.kiev.ua/publications/2006/06/30/chi_e_chesna_zhinka_58.html
3. *Селіванова О. О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) : навч. посібник для спец. укр. мова і література / *О. О. Селіванова.* – К., 1999.
4. *Кирилина А. В.* Гендер: лингвистические аспекты / *А. В. Кирилина.* – М., 1999.
5. Гендерні особливості авторського мовлення. – Режим доступу : http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65635a3bc78b5c43a89521306d27_0.html
6. Гендерна політика в Україні : метод. посібник. – Харків, 2007.
7. Гендер у лінгвістиці. Чоловіча та жіноча мова. – Режим доступу: http://referatcentral.org.ua/linguistics_philology_load.php?id=1322&startext=2
8. *Сукаленко Т. М.* Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові / *Т. М. Сукаленко.* – К., 2010.
9. Реклаказала, из Вуковог Р(ј)ечника Српско лексикографско наслеђе: реч по реч. – Режим доступу : <http://reklakaza.la/vuk-entries/>
10. Речник српског сленга. – Режим доступу : <http://vukajlija.com/>
11. Речник српскохрватског књижевног језика. – Нови Сад, 1976. – Т. 1–6.
12. *Толстой И. И.* Сербскохрватско-русский словарь / *И. И. Толстой.* – М. : Рус. Яз., 2000.
13. *Тосић П.* И сарадници Речник синонима / *П. Тосић.* – Београд, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2014

Прийнята до друку 04.03.2014

THE REPRESENTATION OF GENDER IN SERBIAN VOCABULARY

Dariia Gamulets

*The Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

At the end of the XX century the main philosophical questions were considered in gender terms. Awareness of this issue is reflected in gender studies, which are widely held in many countries. The article is dedicated to revealing and analysis of gender stereotypes in Serbian lexis. The subject of research is the microconcept of internal characteristics inherent conceptual categories of man and woman. Among the methods used were descriptive and sociolinguistic ones.

Keywords: gender, lexeme, linguistic picture, concept, stereotype, masculine, feminine, internal characteristics of a person.

ГЕНДЕРНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В ЛЕКСИКЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Дарія Гамулець

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000*

В конце XX века важные философские вопросы стали рассматриваться в гендерном измерении. Это нашло свое отражение в гендерных исследованиях, которые широко проводятся во многих странах мира. Статья посвящена выявлению и анализу гендерных стереотипов в сербских лексических единицах. Предметом исследования является микроконцепт “внутренние характеристики” человека, присущие концептуальным категориям мужчина и женщина. Среди методов исследования использовались описательный метод и социолингвистический.

Ключевые слова: гендер, лексема, языковая картина, микроконцепт, стереотип, маскулинное, фемининное, внутренние характеристики человека.